

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

DOI: 10.21547/jss.1653665

Biçimcilik-İşlevselcilik Diyalektiğinde Sekkâkî'nin Dil Yaklaşımı

Sakkâkî's Approach of Language in the Dialectic of Formalism-Functionalism

Hüseyin ÇİÇEK^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0672-597X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Mart 2025

Kabul tarihi: 29 Mayıs 2025

Anahtar Kelimeler:

Arap Dili ve Belagati,

Biçimcilik,

İşlevselcilik,

Sekkâkî,

Miftâhu'l-'ulûm.

ÖZ

Bu çalışmada geleneksel Arap dilcilerinden etkili bir isim olan Ebû Ya'qûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserindeki dil yaklaşımının, karşılaştırmalı ve analitik bir yöntemle tespiti amaçlanmıştır. Çalışmanın temel problemi, Sekkâkî'nin dil anlayışının, modern dil bilimsel yaklaşımlardan biçimcilik veya işlevselcilikle ne ölçüde örtüştüğüdür. Bizi bu araştırmaya sevk eden şey, İşlevsel Dil bilgisi kuramının önemli temsilcilerinden Ahmed el-Mütevekkil'in (1944-), Sekkâkî'nin *işlevsel yaklaşımının zayıf olduğunu* iddia etmesidir. Bu iddia, doğal olarak Sekkâkî'nin dil anlayışının biçimci olabileceği sorunu da gündeme getirmektedir. Özde Sekkâkî'nin genelde ise dil bilimcinin veya dil bilim kuramının salt biçimci/biçimsel ya da işlevselci/işlevsel olduğunu iddia etmek kolay değildir. Zira her iki yaklaşım arasında birçok benzer ve farklı yönlerin bulunması bu meseleyi diyalektik bir mesele hâline getirir. Bu durum, dilin hem biçim hem de anlam (işlev/kullanım) yönüyle var olan bir sistem olmasından kaynaklanır. Dil sistemindeki bu gerçeğin farkında olan Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* eserinde biçimle ve anlamla ilgili dil ilimlerini birbirinden ayırmıştır. Onun bu yöntemi, kimi biçimci yaklaşımlarda görülen yapı ve kullanımın özerkliği düşüncesini ima etmez. Aksine o, biçimle anlamın sıkı bir ilişki içinde olduğunu ve bunların her birinin bir sonrası için araç konumunda olduğunu düşünür. Bu ise yapı ve kullanımın ilişkili olduğunu savunan işlevsel yaklaşımın özelliklerinden biridir. Sekkâkî, bazı konularda biçimci bir yaklaşım sergilerken bazı konularda ise işlevsel bir yaklaşım sergilemiştir. Dolayısıyla onun salt biçimci veya salt işlevselci olduğunu söylemek güçtür. Ancak alanda güçlü bir otorite olmasının, *Miftâhu'l-'ulûm* eserinin belagatle ilgili kısmı sayesinde olduğu düşünüldüğünde burada takip ettiği işlevsel yaklaşım nedeniyle onun dil anlayışının daha çok işlevsel olduğunu söylemek de yanlış değildir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 8, 2025

Accepted: May 29, 2025

Key Words:

Arabic Language and Rhetoric,

Formalism,

Functionalism,

as-Sakkâkî,

Miftâh al-'ulûm

ABSTRACT

This study aims to determine the linguistic approach of Abû Ya'qûb as-Sakkâkî (d. 626/1229), an influential traditional Arabic linguist, in his work *Miftâh al-'ulûm through a comparative and analytical method*. The main problem of the study is the extent to which as-Sakkâkî's understanding of language overlaps with the modern linguistic approaches of formalism or functionalism. What motivates us to such a problem is that Ahmad al-Mutawakkil (1944-), one of the important representatives of Functional Grammar theory, claims that as-Sakkâkî's functional approach is weak. This claim naturally raises the problem that as-Sakkâkî's understanding of language may be formalist. It is not easy to claim that as-Sakkâkî in particular and a linguist or linguistic theory in general are purely formalist or functionalist. The fact that there are many similarities and differences between both approaches makes this issue a dialectical one. This is due to the fact that language is a system that exists in terms of both form and meaning (function/usage). Being aware of this fact in the language system, as-Sakkâkî separated the linguistic sciences related to form and meaning in his *Miftâh al-'ulûm*. Thus, while as-Sakkâkî took a formalist approach to some issues, he took a functionalist approach to others. Therefore, it is difficult to say that he was purely formalist or purely functionalist. However, considering that he became a strong authority in the field thanks to the rhetorical part of his work *Miftâh al-'ulûm*, it is not wrong to say that his understanding of language was functional in general because of the functional approach he followed here.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hcicek@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Our topic in this study is about the linguistic approach of Abū Ya‘qūb as-Sakkākī (d. 626/1229), an important name among traditional Arabic linguists, in his work *Miftāḥ al-‘ulūm*. In this work, which is an important reference source in Arabic language literature, issues related to both form and meaning such as word structure, sentence structure, literary arts, the effective role of context in organising linguistic structure, logic and rhyme are explained. The diversity of the subjects naturally necessitates the diversity of the method followed. Therefore, as-Sakkākī exhibited both a formalist and a functionalist approach in this work. However, Ahmad al-Mutawakkil (1944-), one of the important representatives of the modern functionalist approach, claims that as-Sakkākī’s functionalist approach to language is weak. This claim naturally raises the problem that as-Sakkākī’s understanding of language may have been formalist. For the further a linguistic approach moves away from functionalism, the closer it gets to formalism. However, it is not easy to claim that a linguistic approach is purely formalist or purely functionalist. This is because every approach to language may inevitably include features related to form or function. This is entirely due to the characteristics of the language system. Because the language system is a system that exists with both form and function. This reality shows that labelling linguistic approaches as purely formalist or functionalist is a dialectical issue. Again, the fact that there are many common aspects as well as different aspects between both approaches shows that this issue is a dialectical issue. Therefore, our main problem in this study is to determine whether as-Sakkākī’s understanding of language is formalist or functionalist within this dialectical issue. Being aware of the fact that the language system consists of both form and function, as-Sakkākī separated the linguistic sciences related to form and meaning (function/usage) in his work *al-Miftāḥ*. His method does not imply the autonomy of structure and usage as seen in some formalist approaches. On the contrary, he thinks that form and meaning are closely related and that each of them is a tool for the next. This is one of the characteristics of the functional approach, which argues that structure and usage are related. Some of as-Sakkākī’s ideas about language acquisition, which is a subject of the language-thought relationship, overlap with Chomsky’s ideas. According to as-Sakkākī, children do not learn some grammatical rules later. The fact that the knowledge of grammatical rules does not depend on later learning means that it is innate. This idea coincides with the assumptions of the formalist approach that grammatical acquisition is innate. If we look at the issue from a disciplinary perspective, we can say that as-Sakkākī’s thought coincides with the principles of the functional approach. Although he divides the sciences of language into “sarf”, “nahw”, “ma‘ānī”, etc., he does not do so because he sees these sciences as completely independent. His separation is based on the form-meaning factor. However, even though as-Sakkākī separates these sciences from each other, he reveals that they are interrelated with a holistic approach. His approach coincides with the holistic principle of the functional approach. This principle is that the disciplines that examine structure, meaning, and usage (syntax, semantics, pragmatics) are not autonomous but interrelated and complementary. On the other hand, in the formalist approach, syntax, semantics and pragmatics are autonomous disciplines. In other words, the relationship between structure and usage is not as tight as in the functional approach. One of the most obvious examples of as-Sakkākī’s functional approach in the context of the structure-usage relationship is that in his *al-Miftāḥ*, he takes as a basis to examine the suitability of linguistic structure (word and sentence) to usage (*muḥtaḍā al-ḥāl*). He states that the issues related to the sentence, that is, the structure, cannot be fully understood without mentioning the *muḥtaḍā al-ḥāl*. Therefore, al-Sakkākī places the *muḥtaḍā al-ḥāl*, that is, usage, context, and function at the center of understanding the structure. As a matter of fact, *muḥtaḍā al-ḥāl*, which means “uttering the word as the context requires,” is nothing but the unity of structure and usage. The idea that the linguistic structure is organized according to the *muḥtaḍā al-ḥāl*, that is, according to the necessity of context and usage, shows that as-Sakkākī’s functional approach is fundamentally strong. However, we cannot say that it is so strong, especially when we compare it with al-Jurjānī’s *Dalā‘il al-I‘jāz*. The fact that al-Jurjānī does not distinguish between the science of nahw and the science of ma‘ānī and considers grammatical relations as functions is an indication of this. On the other hand, as-Sakkākī may have weakened his functional approach by separating the sciences of nahw and ma‘ānī. However, this certainly does not mean that he shifted towards formalism in the special case of the science of ma‘ānī. For in the science of ma‘ānī, whose main motivation is to investigate the appropriateness of the word to the *muḥtaḍā al-ḥāl*, structure depends on usage and linguistic participants. In conclusion, as-Sakkākī’s formalist approach to the relationship between language and thought, word (sarf) and sentence structure (nahw), ‘arūd, rhyme, logic, and bedī‘, and his functionalist and pragmatic approach to ma‘ānī, beyān, the relationship between structure and usage, and the relationship between linguistic sciences show that he was not a purely formalist or purely functionalist linguist. However, considering the fact that he became famous for the rhetorical part of his work *al-Miftāḥ* and became a strong authority in Arabic language and balāgha with it, it is not wrong to say that his understanding of language is generally functional because of the functional approach he followed here.

Giriş

Bir araştırma konusu, bilimsel bir disiplin hâlini alsa da bu disiplinin her zaman net bir tanımının ve kesin sınırlarının olduğu söylenemez. Örneğin bazen dil bilimin bir alanı olarak görülen bazen de dil bilimin sınırlarını aşan edim bilimin hem tanımı hem de sınırları hakkında geniş bir çeşitlilikten bahsedilebilir (Hoff-Ginsberg, 1999; Levinson, 1983, ss. 1-35). Bu durum, birer dil bilimsel yaklaşım olan biçimcilik ve işlevselcilik için de geçerlidir. Aşağıda göreceğimiz üzere bu iki yaklaşımın hem tanımında hem de sınırlılıklarında bazen netlik bazen ise bulanıklık söz konusu olmaktadır. Bundan dolayı herhangi bir dil bilimci veya dilsel kuram hakkında işlevselci/işlevsel veya biçimci/biçimsel gibi etiketlerin kullanılması yeterli olmamakta hatta yanlış olabilmektedir. Her ne kadar biçimci ve işlevselci yaklaşımlar, dil bilimcilerin dil verilerini toplama, analiz etme ve açıklama yöntemlerinde belirgin özellikler sergilese de (Thomas, 2020, s. 4) bunun her zaman için kolay olduğu söylenemez. Örneğin kendisini işlevselci biri olarak gören J. L. Bybee'nin, işlevselcilik karşıtı olarak tanımlanması (Bybee, 1999, s. 212), bu olgunun diyalektik bir mesele olduğunu gösterir. Saussure'ün yapısalcılığı dâhil olduğunda ise meselenin çok daha karmaşık bir hâl aldığı görülür. Bu çalışmanın hareket noktası, Ahmed el-Mütevekkil'in (1944-), Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *işlevsel yaklaşımının zayıf olduğunu* iddia etmesidir (2010, ss. 40-41). Elbette Mütevekkil gibi büyük bir dil bilimcinin böyle bir iddiada bulunup iddiasını temellendirmediğini söylemek güçtür. O, bu iddiasını pragmatik olgulara dayandırdığı için aşağıda Sekkâkî'nin yaklaşımı ele alındığında pragmatik olgulara da yer yer değinilecektir. Belki de Mütevekkil'in böyle düşünmesinin nedenlerinden biri de Sekkâkî'nin söz konusu eseriyle birlikte belagat ilminin, edebi ruhtan yoksun mantıksal tanım ve taksimleri içeren ilmi bir disiplin hâline gelmesidir. Zira bazı araştırmacılara göre Sekkâkî'den önce belagat ilmi, edebi zevke ve duyguya dayalı bir ilim olarak görülmekteydi (bkz. Durmuş, 2009, s. 333; Taşdelen, 2015, ss. 294-295).

İşlevselciliğin hem Arap dünyasındaki hem de batıdaki önemli temsilcilerinden Mütevekkil; tefsir, usul, belagat ve nahiv ilimlerindeki geleneksel dil çalışmalarının, işlevsel yaklaşımın ilkeleriyle örtüştüğünü söyler. Buradan hareketle o, işlevsel yaklaşımı “güçlü” ve “zayıf” olmak üzere iki dereceye ayırır. Ona göre işlevselciliğin güçlü yönü, işlevin veya pragmatik olguların, dilsel yapıda belirleyici bir rol oynamasıdır. Zayıf yönü ise, pragmatik olguların dilsel yapıda belirleyici bir rol oynamayıp bunun yerine dilsel yapıyla ilgili özelliklerin yorumlanmasında etkili olmasıdır. Mütevekkil, bunların ilkinin “tevlîdî” ikincisini ise “te’vîlî” olarak adlandırır. Böylece Mütevekkil (2010, ss. 39-41), Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) güçlü bir işlevsel yaklaşıma (tevlîdî) sahip olduğunu vurgularken Sekkâkî'nin işlevsel yaklaşımının zayıf olduğunu (te’vîlî) öne sürer.

İşlevsel yaklaşımın güçlü ve zayıf türlerini belirlemek için *işlevin ve pragmatik olguların dilsel yapı üzerindeki rolünü* dikkate alan Mütevekkil'in düşüncesi, işlevselciliğin derecesini belirlemede doğru bir yaklaşım olabilir. Ancak işlevsel olma ve olmama ya da işlevselcilik ve biçimcilik gibi diyalektik sorunlar, her zaman başka çözüm önerilerine açıktır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu sorunu çözmekten ziyade bu sorunun farkındalığı ve kabulüyle birlikte Sekkâkî'nin yaklaşımını tespit etmektir. Nitekim işlevselcilik ve biçimcilik arasındaki çözümü zor diyalektik sorun, Mütevekkil tarafından da kabul edilir. Mütevekkil (2010, s. 8), biçimcilik ve işlevselcilik şeklindeki ayrımın hataya açık olduğunu düşündüğü için bunun yerine “işlevsel” ve “işlevsel olmayan” şeklindeki ayrımın daha uygun olduğunu benimser. Hatta ona göre dil yaklaşımlarını biçimci ve işlevsel olarak birbirinden ayırmak imkânsızdır. Çünkü her yaklaşım, zorunlu olarak işlevsel ve biçimcidir. Bundan dolayı Mütevekkil (2010, s. 11), dilsel yaklaşımları işlevsel ve işlevsel olmayan diye ayırmayı tercih eder.

Sekkâkî hakkındaki çalışmalara bakıldığında gerek geleneksel yaklaşımlar ışığında onun genel dil anlayışına veya modern dil bilimsel ışığında işlevsel ve pragmatik yaklaşımına dair birçok çalışmanın olduğunu görmek mümkündür. Örneğin *Ebu Yakup Sekkâkî'nin Gramer ve Belagat Anlayışı* adlı çalışmada Sekkâkî'nin sarf, nahiv, fesahat, meânî, beyan, bedî', i'câz ve mantık anlayışı etraflıca ele alınmıştır (bkz. Yurttaş ve Hacıbekiroğlu, 2023). Bu çalışma, Sekkâkî'nin dil anlayışını geleneksel anlamda tanıtmak bakımından önem arz eder. Bununla birlikte Sekkâkî'nin işlevsel ve pragmatik yaklaşımına dair şu çalışmalar zikredilebilir: Ka'kâ', K. (2012) *el-Menha'l-vazîfi 'inde's-Sekkâkî Kitâbü Miftâhi'l-'ulûm enmûzenen*, Yüksek Lisans Tezi, Cezayir: Oum El Bouaghi Üniversitesi; Azîze, H. (2008) *'Alâkatü'l-bünne bi'l-vazîfe fi Miftâhi'l-'ulûm li's-Sekkâkî*, Yüksek Lisans Tezi, Cezayir: Mentouri Constantine Üniversitesi; Lehouimel, B. (2012) *Mezâhirü't-tedâvüliyye fi Miftâhi'l-'ulûm li's-Sekkâkî*, Doktora Tezi, Cezayir: Mohamed Khider Biskra Üniversitesi; Lehouimel, B. (2016) *Kazâya't-tedâvüliyye fi kitâbi Miftâhi'l-'ulûm li's-Sekkâkî, Rufûf*, (9), 139-172; Boudrama, Z. (2020) *Melâmihü'l-vazîviyye fi Miftâhi'l-'ulûm li's-Sekkâkî, Mecelletü 'Ulûmü'l-lugati'l-'arabiyye ve Âdâbühâ* 12(2), 406-428.

Görüldüğü gibi söz konusu bazı çalışmalar, Sekkâkî'nin işlevsel ve pragmatik yaklaşımı hakkındadır. Bu çalışmada ise Sekkâkî'nin yaklaşımı, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinden hareketle hem biçimci hem de işlevsel ve pragmatik yaklaşımlar çerçevesinde ele alındı.

Kavramsal Çerçeve: Biçimcilik ve İşlevselcilik

Dil biliminde iki önemli yaklaşım olan biçimcilik ve işlevselciliğin birçok ortak ve farklı özellikleri olsa da bunları bir araya getiren ya da birbirinden ayıran niteliklerin başında iletişimin rolü gelir. Buradan hareketle tanımını vereceğimiz bu iki yaklaşımın farklı yönlerinden bahsedildiği gibi bunların ortak yönlerinin olduğunu söylemek de mümkündür. Biçimcilik ve işlevselcilik, birbirinin tamamen zıttı olmadığı gibi bazen benzer konuları inceleyerek birbirini tamamlamaktadır. Aynı şekilde bir yaklaşımın gereksiz gördüğü bazı kavramlar ve varsayımlar diğer yaklaşım için önem arz edebilmektedir (Thomas, 2020, ss. 4-5). Bu durum, söz konusu iki yaklaşımın birçok ortak ve farklı yönlere sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim işlevsel dil bilim, işlevsel örnekler içerdiği gibi işlevsel olmayan kuramlara ait örnek ve açıklamaları da içerebilmektedir (Mütevekkil, 2010, ss. 11-12). Bu ise her iki yaklaşımın birçok ortak ve farklı noktalara sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Adından da anlaşıldığı üzere en genel anlamda biçimcilik, dilsel yapıya biçimsel bir organizasyon olarak yaklaşırken işlevselcilik, bu yapının gerçekleştirdiği rollere veya bunlar arasındaki ilişkiye odaklanır. Bu çalışmada teorik bir tartışmanın içine girmek istemediğimiz için bu iki yaklaşımın tanımını olabildiğince genel tutmak istedik. Tanımı geniş tutmak istememizin kapsamla ilgili gerekçesi hem işlevsel yaklaşımların tamamının hem de biçimci yaklaşımların tamamının aynı olmamasıdır. İşlevsel olarak etiketlenen bazı yaklaşımlardaki biçimci yönelim, bunları biçimciliğe yaklaştırabilmektedir. Aynı şekilde biçimci yaklaşımlar tarafından benimsenen birtakım araştırma gelenekleri, bazı işlevsel yaklaşımların geleneğiyle örtüşebilmektedir (Newmeyer, 1999; Nichols, 1984). Her hâlükârda bu iki yaklaşım birtakım farklılıklara sahip olmasına rağmen bunların temel ilkeler itibarıyla birbirine ters düşmediği söylenebilir (Newmeyer, 1999, s. 469). Ancak bu yaklaşımların tanımlanmasının tamamen bulanık bir mesele olduğu söylenemez. Elbette bu yaklaşımların her birinin bariz bir özelliği vardır. Biçimci yaklaşım, her türlü açıklayıcı mekanizmalara ilgili olmakla birlikte pratikte neredeyse tamamen biçimsel ve dâhili dil bilgisi çözümlemelerine odaklanır. Bu durum ise işlevsel yaklaşımların birtakım önemli genellemelerinin gözden kaçmasına neden olabilmektedir. (Newmeyer, 1999, s. 471). İşlevsel yaklaşımın en bariz özelliği ise, dilsel yapının iletişimsel işlevle ilişkili olduğu düşüncesidir. Bilişsel ve sosyokültürel faktörlerin dilsel olgularla ilişkili olduğu ve söz dizimin anlam bilim ile edim bilime göre özerk olmadığı

düşünceleri de bu yaklaşımın temel ilkelerindendir (Butler, 2006, s. 697). İşlevsel yaklaşımın temel ilkelerinden olan söz dizimin, anlam bilim ve edim bilime göre özerk olmadığı düşüncesi, yapı-kullanım ilişkisinin bir diğer ifadesidir. Buna göre edim bilime dâhil olan konuların, aynı zamanda işlevsel yaklaşımla da ilgili olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Biçimci ve işlevselci yaklaşımların ne tamamen birbirinden farklı ne de birbirinin aynısı olması, bunların bazı temel dinamiklerde ortak olması, dilsel yapı ile anlam arasında karşılıklı bir ilişki içinde olması gibi hususlar, bu iki yaklaşımın tam olarak çözümlenmesinin diyalektik bir mesele olduğunu gösterir. Ancak dikkate değer olan bir şey vardır ki o da dilsel teorilerde biçim ve işlevin bir arada değerlendirilmesinin, anlamlı ve kapsamlı bir anlayış için oldukça önemli olduğudur. Bu iki yaklaşımın karşılıklı ilişkilerini ve ortak noktalarını ortaya koymak, dilsel çözümlemelerin daha iyi bir noktaya ulaşmasına elbette katkı sağlar. Bu iki yaklaşım arasında diyalektik bir sorunun olması, bunların tamamen belirsiz olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla konuyu daha fazla uzatmadan biçimci ve işlevselci yaklaşımların birtakım temel özellikleriyle özetlemek istiyoruz. Daha önce ifade edildiği gibi işlevsel yaklaşıma göre dilin temel işlevi iletişim iken biçimci yaklaşıma göre düşüncelerin ifade edilmesidir. Bu temel düşünceden hareketle biçimci yaklaşım, cümlelerin bağlamdan bağımsız bir şekilde incelenmesine odaklanırken işlevsel yaklaşım, bağlam-bağımlı açıdan cümleleri inceler. Biçimci yaklaşıma göre söz dizim, anlam bilim ve edim bilime göre özerk iken işlevsel yaklaşıma göre bunlar birbiriyle sıkı bir ilişki içindedir (Dik, 1997, ss. 7-8). İşlevselcilerin biçimcileri eleştirdiği konulardan biri, dil ediniminin doğuştan geldiği düşüncesidir (Newmeyer, 1999, s. 473). Söz dizimin keyfi ve özerk olduğunu savunan biçimci görüş, dil ediniminin doğuştan gelen özellikler sayesinde olduğunu benimser. Öte yandan dilsel yapının iletişimsel işlevlerle ilişkili olduğunu savunan işlevsel yaklaşım, dilsel kazanımların daha çok sosyal etkileşime ve deneyime bağlı olduğunu kabul etme eğilimindedir (Hoff-Ginsberg, 1999, s. 317). Bütün bu farklılıklar, biçimci ve işlevsel yaklaşımların genel bir ifadesini sunar. Ancak daha önce ifade edildiği gibi bu iki yaklaşım arasındaki ilişki, diyalektik bir mesele olduğu için bu özelliklerin tamamı tartışmaya açıktır. Bunlar, kuramlara ve hatta aynı kuramın temsilcilerine göre değişebilir. Biz söz konusu iki yaklaşımın bazı genel özelliklerini açıklayarak bu iki yaklaşımın temel düzeyde anlaşılmasını sağlamak istedik. Biçimci ve işlevsel yaklaşımların birtakım özelliklerini öğrendikten sonra bunların Sekkâkî'deki yansımalarına geçebiliriz.

Sekkâkî'ye Göre Dil-Düşünce İlişkisi

Sekkâkî'nin dil yaklaşımının tespit edilebileceği konulardan biri dil-düşünce ilişkisine dairdir. Dil-düşünce ilişkisi konusunda işlevsel ve biçimci yaklaşımların kendine özgü kabulleri vardır. Çocukların, dil bilgisi kurallarının gerektirdiği şekilde konuşmaları, başka bir ifadeyle dil edinimi meselesi, dil-düşünce ilişkisiyle alakalı olduğu için meselenin söz konusu ilişki çerçevesinde ele alınması mümkündür.

Biçimci yaklaşımda ön plana çıkan düşünceye göre dil bilgisel edinç doğuştan gelir. Bu konuda deney ve gözleme dayalı bir tutum sergileyen işlevsel yaklaşıma göre ise dilsel yapıyı motive eden şey işlevsel bağıntılar olduğu için çocukların dil edinimi bu işlevsel bağıntılar aracılığıyla olur. Bu ise dilin doğal ortamdaki kullanımının bir diğer ifadesidir. Bu bağlamda çocuklar, işlevsel bağıntılarla motive edilen dilsel kuralları, dilin doğal kullanımı aracılığıyla öğrenir (Hoff-Ginsberg, 1999, s. 318). Meselenin daha iyi anlaşılması ve Sekkâkî'nin düşüncesinin sağlam bir zemine oturtulması için biçimci ve işlevselci olarak etiketlenen bazı dil bilimcilerin görüşlerine yer verilmesi gerekli görünmektedir. Çoğunlukla biçimci bir dil bilimci olarak bilinen Noam Chomsky'e göre (2015, ss. 24-25; 2018, s. 145), çocuğun sahip olduğu dil bilgisel edincin kaynağı doğuştandır. Bu düşünce ise doğal olarak evrensel bir dil anlayışına götürür. Öte yandan İşlevsel Dil bilimin kurucusu André Martinet (1998, ss. 171-

172), çocuğun dil edinimi sürecinde genetik faktörlerden ziyade bireysel ve sosyal süreçlere vurgu yapar. Özetle dil-düşünce ilişkisinin bir boyutu olan dil edinimi veya dil bilgisel edinç konusunda biçimci yaklaşım doğuştancı bir tavır takınırken işlevsel yaklaşım sosyal etkileşimin belirleyici rolüne dikkat çeker.

Dil bilgisel kuralların bilincinde olma anlamında dil bilgisel edinç meselesinde Sekkâkî'nin bazı ifadeleri incelendiğinde bu konuda onun hangi paradigmaya yakın durduğu anlaşılabilir. *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eseriyle şöhret bulan Sekkâkî, bu eserinde Arap dilinin çok yönlü bir açıklamasını sunar. Bu eser hem biçim hem de anlamla ilgili birçok konuyu içerdiği için müellifin dilsel yaklaşımının tek tip olmaması doğaldır.

Dil bilgisel edinç meselesinden başlayacak olursak; Sekkâkî, *el-Miftâh*'ın birkaç yerinde bu konuya değinir. O, haber ve talep gibi cümle türlerini bilmenin herhangi bir bilgi birikimine, özetle sonradan öğrenmeye bağlı olmadığını söyler. Zira tanımın ne olduğunu bilmeyen kişiler ve hatta anlayışı oldukça düşük olan çocuklar, hangi cümlelerin doğru hangisinin ise yanlış olduğunu bilirler (Sekkâkî, 1987, ss. 164-165). Dolayısıyla dil bilgisel kuralların bilinmesinin, sonradan öğrenmeye ya da tanımlamaya bağlı olmaması bunun doğuştan geldiği anlamına gelir.

Sekkâkî'nin söz konusu düşüncesi, dil bilgisel edincin doğuştan geldiği şeklindeki biçimci yaklaşımın kabulleriyle örtüşmektedir. Burada şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Çocuk, herhangi bir ilmi müktesebata sahip olmadan dil bilgisel edince sahipse bu edinç doğuştan olabileceği gibi sosyal etkileşimden de kaynaklanabilir. Bunun sosyal etkileşimden kaynaklandığını kabul ettiğimizde işlevsel paradigmaya yaklaşırız. Sekkâkî'nin düşüncesi her ikisine de muhtemel olsa da kanaatimizce ilk yorum daha isabetlidir. Çünkü dil bilgisel edincin sadece sosyal etkileşimle sağlanması demek, doğal olarak bunun bir müktesebat ve gizil de olsa bilgi birikimiyle olduğu anlamına gelir. Ancak dil bilgisel edincin bilgiye ve tecrübeye bağlı olmaması demek, bunun zorunlu (Cürcânî, 2009, s. 38) ve dolayısıyla doğuştan gelen bir özellik olduğu anlamına gelir. Ancak *el-Miftâh*'ın bir başka yerinde Sekkâkî, dilsel yapının muktezâ-i zâhirin tersine göre düzenlenmesinden bahsederken bu üslubun, anlaşılması zor bir üslup olduğunu söyler. Zira bu tarzda bir yapı, kullanımın gerektirdiğinin aksine düzenlenmekte, ancak yine de hedef kullanım ve işlevi sağlamaktadır. Müellif, böyle bir üslubun öğrenilmesi için sıkça kullanılmış olmasına dikkat çeker. Bir anlatım biçiminin sık sık kullanılması demek, doğal dilde aktif bir dolaşım anlamına gelir. Ancak Sekkâkî'ye göre sadece doğal dil kullanımı yeterli değildir. Aynı zamanda ilahî bir lütuf olan yani doğuştan gelen sağlam bir fitrat ve zekâ da gereklidir (Sekkâkî, 1987, ss. 174-175). Onun bu düşüncesi, biçimciliğin temsilcilerinden olan Chomsky'nin düşüncesiyle örtüşmektedir. Zira Chomsky (2014, ss. 59-69), belirli dilsel edinimlerin, doğuştan gelen edinç sayesinde olduğunu kabul eder. Biçimci yaklaşımın ilkeleriyle örtüşen bu düşünce, dilin, insan doğasının veya fitratının ayrılmaz bir parçası olduğu ve bu edincin ise genetik olarak kodlandığını savunur.

Bağıntılı ve Disipliner Bir Yaklaşım

Dille ilgili araştırma alanları arasındaki ilişkiye dair biçimci ve işlevsel yaklaşımlar arasında birtakım farklılıklar vardır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi genellikle biçimci yaklaşım, söz dizimin anlam bilim ve edim bilime göre özerk olduğunu kabul ederken işlevsel yaklaşım bunların özerk olmadığını ve birbirini tamamlayan birer disiplin olduğunu kabul eder. Bu iki farklı kabul, ister istemez dil disiplinlerini ele alma tarzında da kendini gösterir. Buna göre biçimci yaklaşım sergileyen bir dilci, çoğunlukla dilin yapısıyla ilgili olan söz dizim meseleleri veya kelime yapısı gibi konulara odaklanırken işlevsel yaklaşımı benimseyen biri, bağlam, kullanım, yapı-kullanım ilişkisi gibi konulara odaklanır. Örneğin işlevsel yaklaşımı benimsediğini düşündüğümüz Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz* adlı eserinde ortaya koyduğu söz dizim

nazariyesini, yapı-kullanım ilişkisi üzerine bina eder. Onun düşüncesinde dilsel yapı, kullanımdan bağımsız değildir.

Meseleye disiplinler bir perspektiften bakacak olursak Sekkâkî'nin de benzer bir anlayışa sahip olduğunu görebiliriz. O, her ne kadar dil ilimlerini sarf, nahiv, meânî vs. şeklinde birbirinden ayırsa da bu ilimleri tamamen bağımsız gördüğü için bunu yapmaz. Bunları birbirinden ayırmasının temelinde biçim-anlam faktörü yer alır. Ancak Sekkâkî, bu ilimleri birbirinden ayırsa da bunların birbiriyle ilişkili olduğunu bütüncül bir yaklaşımla ortaya koyar. O, *Miftâh*'ın başında dille ilgili birçok benzer ve farklı alanın olduğunu söyler. Kimi dilliler, oldukça sınırlı bir alana bağlı olmayı tercih ederken bazıları ise ilgi yelpazesini geniş tutar. Sekkâkî; sarf, nahiv, meânî, beyân, mantık (had/istidlâl), aruz ve kafiye ilimlerini birbiriyle ilişkili ve birbirini tamamlayan ilimler olarak görür. Bu düşünceden hareketle o, *Mifthâh*'ı bu ilimleri kapsayacak şekilde telif eder (bkz. Sekkâkî, 1987, ss. 5-6). Dil ilimlerini çok yönlü gören Sekkâkî'nin bu eserdeki temel amacı, dilin (Arapça) doğru bir şekilde anlaşılması ve kullanılmasına katkı sağlamaktır (s. 8). Bunun özeti ise bütün yönleriyle dilsel yapının (kelime ve cümle) kullanıma (muktezâ-i hâl) uygunluğunun incelenmesidir (s. 7-8). Sekkâkî'nin bu düşünceleri, işlevsel yaklaşımın bütüncül ilkesiyle örtüşmektedir. Bu ilke, yapıyı, anlamı ve kullanımı inceleyen disiplinlerin (söz dizim, anlam bilim, edim bilim) özerk değil, birbiriyle ilişkili ve birbirini tamamlayan birer disiplin olarak görülmesidir. Bu yaklaşımda söz dizim yani biçimsel yapı, anlam bilim açısından bir araç konumunda iken anlam bilim, edim bilim açısından bir araç konumundadır (Dik, 1997, s. 8). Öte yandan biçimsel yaklaşımda söz dizim, anlam bilim ve edim bilim birer özerk disiplindir. Dolayısıyla yapı ve kullanım ilişkisi işlevsel yaklaşımda olduğu gibi sıkı değildir (Dik, 1981, ss. 4-5).

Sekkâkî, biçim ve anlamla ilgili ilimleri birbirinden ayırıp bütüncül bir yaklaşımla bunları kendi eserine alsa da hepsinde aynı yaklaşımı sergilememiştir. O, sarf ve nahiv ilimlerinde işlev ve kullanımdan izole biçimci bir yaklaşım sergilemiştir. Böyle bir yaklaşım benimsemesinin nedeni bu ilimlere yönelik getirdiği tanımda görülebilir. Sarf ilmi kelime yapısıyla ilgilendiği için doğal olarak biçimle ilgilidir. Ancak nahiv ilmi, kelimelerin bir araya gelmesiyle yani cümleyle ilgili olduğu için hem biçime hem de kullanıma uygundur. Örneğin Cürçânî'de görüldüğü gibi o, *Delâilü'l-i'câz* eserinde nahiv ilmine salt biçimci bir yaklaşımdan ziyade işlev ve kullanımla örtüşen anlam temelli bir yaklaşım sergiler. Onun düşüncesinde söz dizim, sadece biçimsel bir kelime sıralamasından ibaret olmayıp işlev, kullanım ve bağlama göre düzenlenir. Sekkâkî ise, cümle yapısıyla ilgili olan nahiv ve meânî ilimlerini net bir şekilde birbirinden ayırır. O, nahiv ilminde sadece temel anlamı yani bağlamın gerektirdiği anlamın incelenmediği yapısal anlamı incelerken (Sekkâkî, 1987, s. 75) meânî ilminde ise sözün bağlama uygunluğun (muktezâ-i hâl) incelenmesine merkezi bir konum atfeder (s. 163). Beyân ilmi de anlamın farklı yollarla ifade edilmesiyle ilgili olduğu için (bkz. Sekkâkî, 1987, s. 329) müellif bu konuda biçimci bir yaklaşım sergilemez. Nitekim W. Smyth (1995, s. 22), Sekkâkî'nin meânî ve beyân konularını ele alma yaklaşımının işlevsel olduğunu söyler. Zira o, bu konularda anlamın, başka bir ifadeyle işlev ve kullanımın dilsel yapıyı nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.

Sekkâkî, meânî ilimlerinin konularının büyük bir kısmında işlevsel ve kullanım temelli bir yaklaşım sergiler. Ancak yine de kasr gibi konularda yapısal yaklaşımın görece ağır bastığı konular da vardır. Müellif, daha çok biçimsel özellikleriyle ön plana çıkan edebi sanatlarda ise (el-Bedî'ü'l-lafzî) biçimci bir yaklaşım sergileyerek bu konularda işlev ve kullanımla örtüşen anlam olgusuna neredeyse hiç değinmeden tamamen biçimci bir açıklama yapar (bkz. Sekkâkî, 1987, ss. 429-432). Nitekim W. Smyth de (1995, s. 22) aynı değerlendirmeyi yaparak Sekkâkî'nin bedî' konularında iletişimsel işleve dair herhangi bir açıklama yapmadığını ve bu konuda biçimci bir yaklaşım sergilediğini söyler. Hâlbuki Cürçânî, ilgili konulardan secî ve

cinas gibi konuların edebi ölçütlerini kullanım (anlam) temelli açıklar. Cürçânî'ye (1991, ss. 6-19) göre bu sanatlar, bağlamın gerektirdiği anlamda kullanılmadığı sürece makbul değildir. Buna göre biçimsel özellikleriyle ön plana çıkan bu konularda Cürçânî, yapı-kullanım ilişkisini dikkate almışken Sekkâkî, bu konuların kullanımdaki yerine değinmez. O, meânî ilmini tamamlayan bir ilim olarak gördüğü istidlâl ve şiir ilimlerinde tanım, mantık, aruz ve kafiye konularını ele aldığı için biçimci bir yaklaşım sergiler. Zira bu konular, dilsel kullanımın incelendiği işlevsel yaklaşımdan ziyade daha çok biçimin ve mantıksal kuralların ön plana çıktığı konulardır. Bu konularda işlevsel bir yaklaşım sergilemek ise zor olup maksadın dışına çıkılmasına neden olabilir.

Sekkâkî'nin işlevsel yaklaşımda olduğu gibi yapı ve anlamı/kullanımı birbiriyle ilişkili gördüğü ifade edildikten sonra bu ilişkinin detayına inilebilir. Çünkü onun biçimci veya işlevsel yaklaşımının daha iyi anlaşılması için yapı-kullanım ilişkisinin ne düzeyde olduğunun görülmesi gerekir. Nitekim biçimcilerin tamamının yapı ve kullanımı birbirinden bağımsız gördüğü söylenemez. Bazı biçimciler, dilsel incelemeyi kısmen yapı-kullanım ilişkisi üzerine gerçekleştirir.

Yapı-Kullanım İlişkisi: İşlevsel ve Pragmatik Yaklaşım

Biçimci ve işlevsel yaklaşımları birbirinden ayıran en önemli göstergelerden biri yapı-kullanım ilişkisiyle ilgilidir. Her iki yaklaşım, dil bilim disiplinlerine yönelik yaklaşımını bu konuda da benzer şekilde korur. Söz dizim, anlam bilim ve edim bilimi tamamen veya görece özerk gören biçimci yaklaşım, yapı ve kullanımı da özerk görerek dil incelemesini bu yönde gerçekleştirir. Bundan dolayı bu yaklaşım, daha çok sözdizimsel konuların biçimci ve yapısal analizlerine odaklanır. Öte yandan işlevsel yaklaşım, biçimci yaklaşıma göre yapı ve kullanım arasında daha sıkı bir ilişki olduğunu benimsediği için dil incelemesinde her iki konuya ya da daha çok kullanım konusuna odaklanır. Sekkâkî'nin *Miftâh* 'ına baktığımızda her iki yaklaşıma dair analizlerin olduğunu görebiliriz. Bunun nedeni, Sekkâkî'nin disiplinler bir yaklaşım sergileyerek biçimsel ve kullanımla ilgili konuları ayrı bölümlerde ele almasıdır. Ancak onun temel düşüncesinde yapı-kullanım ilişkisi biçimci değil işlevsel yaklaşımla örtüşür. Onun eserinde buna dair birçok örnek bulmak mümkün olmakla birlikte burada birkaç örnek vermekle yetinilecektir.

Sekkâkî'nin yapı-kullanım ilişkisi bağlamında işlevsel yaklaşımını gösteren en bariz örneklerinden biri, yukarıda da ifade edildiği gibi *el-Miftâh* eserinde dilsel yapının (kelime ve cümle) kullanıma (muktezâ-i hal) uygunluğunun incelenmesinin esas alınmasıdır. Zira bir başka yerde Sekkâkî (1987, s. 167), muktezâ-i hâl değinmeden yapısal anlamda cümleyle ilgili meselelerin tam olarak anlaşılamayacağına dikkat çeker. Böylece o, yapının anlaşılmasının merkezine kullanım, bağlam ve işlev olarak da kabul edilebilecek olan muktezâ-i hâl'i yerleştirir. Nitekim "sözün, bağlamın gerektirdiği gibi söylenmesi" anlamına gelen muktezâ-i hâl veya "her durum için bir söz vardır" (لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ) gibi ifadeler, yapı ve kullanımın birlikteliğine işaret eder (ayrıca bkz. Yurttaş, 2022; Aktaş, 2023, 178-179). Sekkâkî, muktezâ-i hâl terimini açıklarken özetle yapının, tamamen bağlamın gerektirdiği gibi düzenlenmesi olduğunu söyler. Örneğin cümlenin söylendiği bağlam, hükmün pekiştirilmesi gerektiği bir durum ise cümlede tekit edatının kullanılması gerekir (Sekkâkî, 1987, ss. 168-169). Aksi takdirde sözün değeri ve bağlama uygunluğu ortadan kalkar ki böyle bir cümle yeterli anlamdan ve edebi değerden yoksundur. Nitekim Sekkâkî, bir sözün güzelliğinin ve çirkinliğinin, bu sözün yapısının bağlamın gereğine uygun olmasına bağlı olduğunu kabul eder. Dolayısıyla yapının farklı şekillerde düzenlenmesinde rol oynayan temel faktör, bizim işlev ve kullanım olarak aktarabileceğimiz, Sekkâkî'nin ise muktezâ-i hâl olarak adlandırdığı şeydir (bkz. Sekkâkî, 1987, s. 175).

Cümlelerin yapısal bir unsuru olan mûsnedün ileyh ile ilgili durumları açıklayan Sekkâkî (1987, s. 176), bu ögenin hangi işlev ve kullanımı sağlamak için hazfedildiğine dair birçok örnek verdikten sonra bu işlev ve kullanımların sadece zikredilenlerle sınırlı olmadığı ve diğer birçok gayeden dolayı da hazfedilebileceğini söyler. Böylece Sekkâkî, yapının kullanıma bağlı olduğunu açıklarken aynı zamanda bu kullanım ve işlevlerin de zikredilemeyecek kadar çok olduğuna işaret eder. Doğal dilin esnek ve geniş kullanım özellikleri göz önüne alındığında Sekkâkî'nin bu konuda gündelik dil felsefecileriyle ortak bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Nitekim gündelik dil filozoflarından olan Wittgenstein (2020, s. 26), *dil oyunları* derken bir anlamda sözcüklerin veya cümlelerin çeşitli bağlamlarda nasıl kullanıldığına işaret eder. Bunlar ise doğal dilde yer alıp son derece esnek, geniş ve çeşitlidir.

İşlevsel ve kullanım temelli yaklaşımda doğal dil malzemesi, temel inceleme kaynağıdır. Sekkâkî, çoğu zaman doğal dil örnekleri üzerinden yapı-kullanım ilişkisini açıklar. Öte yandan o, doğal dilin konumuna atfettiği önemden dolayı herhangi bir işlev ve kullanım yoksa bile dilsel yapının belirli bazı kurallardan ziyade Arapların kullanımına göre düzenlendiğini söyler. Dolayısıyla dilsel yapıyı düzenleyen nedenlerden biri, işlevden çok tamamen doğal dile uymaktır. Örneğin Sekkâkî (1987, s. 206), mûsnedün ileyhte olduğu gibi mûsnedin de birçok kullanım ve işlevden dolayı hazfedilmekle birlikte mûsnedin hazfedilme nedenlerinden birinin de *ittibâ 'ü'l-isti 'mâl* olduğunu söyler. Kelime anlamı, *kullanıma bağlı olmak* demek olan bu ifade, tamamen doğal dile işaret eder. Buna göre mûsned, birçok işlev ve kullanımdan dolayı hazfedilebildiği gibi sadece Arapların kullanımında yer aldığı için de hazfedilebilir. Benzer şekilde Sekkâkî (1987, s. 225), hangi işlev ve kullanımları sağlamak için fiilin hazfedildiğini açıklarken sadece Arapların doğal dil kullanımında geçtiği için de bazı yapılarda fiilin hazfedilebileceğini söyler. Bütün bunlar, dilsel yapının düzenlenmesinde işlev, kullanım ve doğal dilin nasıl etkili olduğunu gösterir. Yine işlevsel yaklaşımda doğal dilin bir referans değerine sahip olması gibi Sekkâkî'ye göre de doğal dil bir otorite ve referans değerine sahiptir. Örneğin Sekkâkî (1987, ss. 276-277), meânî ilminin konularından olan îcâz ve itnâb üsluplarında esas başvuru kaynağının örf olduğunu söyler. Örf ile kastedilen şey, doğal dil kullanıcısı olan halk arasında ortaya çıkan sözlü etkileşimden başka bir şey değildir.

Yapı-kullanım ilişkisi bağlamında Sekkâkî'nin işlevsel yaklaşımını gösteren açıklamaların tamamına yakını, *Miftâh* 'ın belagat ile ilgili kısmında geçer. O, cümlelerin yapısal öğelerinden olan mûsned, mûsnedün ileyh, takdim-tehir vb. meânî ile ilgili konuların açıklanmasında yer yer mantiki tanımlara yer verse de genel itibarıyla işlevsel ve kullanım temelli bir yaklaşım sergiler. Zira ona göre özelde meânî ilmi genelde ise belagat ilmi, kelimelerin sadece sözlük anlamlarıyla veya cümlelerin salt yapısal anlamlarıyla ilgilenmez. Hatta bunlar, belagat ilmi için incelenmeye değer değildir (Sekkâkî, 1987, s. 163). Bağlam, yapısal anlamdan daha fazlasını ifade etmeyi gerektirdiği için, incelenmesi gereken şey, kullanıma göre değişen anlamdır. Bu ise biçimci değil işlevsel ve kullanım temelli yaklaşımların esas önceliğidir.

Sekkâkî, mûsnedün ileyh'in durumlarını açıkladıktan sonra mûsned konusunun detaylarına da iner. O, konunun detayına inmeden önce biçimsel bir öge olan mûsnedin, kullanım ve bağlamın gerektirdiği gibi nasıl düzenlendiğinin incelenmesi gerektiğinin önemli olduğuna işaret eder (bkz. Sekkâkî, 1987, s. 205). Bu, onun düşüncesinde yapı ile kullanımın nasıl ilişkili olduğunu gösterir. Böylece Sekkâkî, mûsnedin zikredilmesi, hazfedilmesi, müfred olması, fiil olması, takyîdi, isim gelmesi, nekre olması, mârife olması, cümle olması, sözdizimdeki konumu (takdim-tehir) ve daha birçok konuyu açıklarken *muktezâ-i hâl* olgusunu merkeze alır. Özetle ona göre dilsel yapının düzenlenmesinde rol oynayan temel faktör, yapının bağlama yani işlev ve kullanıma uygunluğudur. Bundan dolayı Sekkâkî, hem mûsnedin hem de diğer öğelerin durumlarını açıklarken bunların belirli bir biçimde gelmesini gerektiren şeyin,

muktezâ-i hâl olduğunu söyler. Bu ise işlevsel ve kullanım temelli yaklaşımdan başka bir şey değildir.

İşlevsel Dil bilgisi kuramının sözlü etkileşim modeline göre konuşmanın temel işlevi, konuşmacının, dinleyicinin pragmatik bilgisinde değişiklik yapmaktır (Dik, 1981, s. 128). Cümlelerin, bağlamın gerektirdiği üzere kurulmasına dair Sekkâkî'nin (1987, ss. 170-171) ibtidâî, talebî ve inkârî olmak üzere üçe ayırdığı cümle çeşitlerinin temelinde de katılımcılar arasındaki bilgi durumu yer alır. İşlevsel ve pragmatik yaklaşımla örtüşen bu taksim, Mütevekkil tarafından önemle üzerinde durulmuştur. Böylece Mütevekkil (1989, ss. 19-20), Sekkâkî'nin yaklaşımından hareketle dilsel katılımcılar arasındaki bilgi durumlarını iki bağlam sınıfına ayırarak birtakım pragmatik işlevlere zemin hazırlar.

Yapının, kullanım ve işleve göre düzenlendiğine dair Sekkâkî, birçok örnek verir. Bunlardan biri belirli bir kullanım ve işlevden dolayı cümlelerin, katılımcılar arasındaki durumsal bağlamın gerektirdiğinden farklı olarak düzenlenmesidir. Söz gelimi, belirli bir işlev ve kullanımdan dolayı bilgisi olan biri bilgisi olmayan biri konumuna, soru sormayan soru soran konumuna ve inkâr konumunda olmayan inkâr konumuna (veya tam tersi) indirgenebilir (Sekkâkî, 1987, ss. 171-175). Bunların tamamında belirli bir fayda yani işlev ve kullanım vardır. Görüldüğü üzere Sekkâkî, belirli bir işlev ve kullanımdan dolayı sözün muktezâ-i zâhirin dışına çıkabildiğini örnekler üzerinden açıklar. Yapı-kullanım ilişkisi bağlamında, konuşmacının, dinleyicinin bilgi durumunu dikkate alarak konuşması veya belirli bir işlevden dolayı farklı bilgi durumuna indirgemesi işlevsel ve pragmatik yaklaşımla örtüşmektedir. Zira bu yaklaşımlar, dilin nasıl kullanıldığına ve dilsel yapının kullanıma göre nasıl düzenlendiğine odaklanır.

Sekkâkî'nin pragmatik yaklaşımını gösteren konulardan biri, talep cümlelerinin bağlamın gereğine göre asıl anlamı dışında kullanılmasıdır. Bu tür cümlelerin kullanıldığı diğer anlamlar ise; temenni, teşvik, çirkin görme, kınama, tehdit, pekiştirme, meydan okuma gibi anlamlardır (Sekkâkî, 1987, ss. 304-306). Yine soru cümlelerinde de bağlama göre asıl anlamı dışında; küçümseme, şaşırma, kınama, çirkin görme, tehdit, dikkat çekme, inkâr (Sekkâkî, 1987, ss. 313-315) ve daha birçok başka anlamlar yani işlev ve kullanımlar söz konusu olabilmektedir. Bütün bunlar, bir cümlelerin asıl anlamı dışında farklı anlamlar ve işlevler sağladığını göstermektedir. Söz konusu ifadeler, birer edimsözsel güç taşıdığı için özelde Austin'in söz-edim kuramıyla genelde ise hem işlevsel hem de pragmatik yaklaşımla örtüşmektedir.

Sekkâkî'nin pragmatik yaklaşım sergilediğini gösteren bir diğer örnek ise konuşmacı ve dinleyici arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Bu konuda Sekkâkî (1987, ss. 226-227), sözün hakkını vermenin, başka bir deyişle iletişimin tam anlamıyla sağlanmasının temelinde konuşmacı ve dinleyici arasındaki ilişkinin son derece önemli olduğunu düşünür. Ona göre konuşmacı, sözlü etkileşim esnasında bazı ilkelere uymalıdır. Bunlardan biri, konuşmanın, gerektiği ölçüde yani ne eksik ne de fazla gerçekleştirilmesidir. Ayrıca konuşmanın sorunsuz bir şekilde gerçekleşebilmesi için, konuşmacının, dinleyicinin durumunu dikkate alması bir gerekliliktir (Sekkâkî, 1987, s. 170). Yine Sekkâkî'nin bu düşüncesi, gündelik dil felsefecilerinden Grice'ın iş birliği kuramıyla örtüşmektedir. Konuşmanın, konuşmacı ile dinleyici arasında işbirlikçi bir etkileşim olduğu düşüncesine dayanan iş birliği ilkesine göre bir konuşma belirli bazı temel kurallara (nitelik, nicelik, bağıntı, tarz) bağlı olduğu takdirde uygun sonuçlar verir. Örneğin bunlardan biri olan nicelik kuralına göre bir konuşma, olması gerektiği kadar (ne eksik ne fazla) bilgi içermelidir (Grice, 1975, ss. 45-47). Görüldüğü gibi Sekkâkî'nin konuşmanın ölçüsü hakkında söyledikleri ile Grice'nın belirlediği nicelik kuralı örtüşmektedir. Bu ise, pragmatik bir yaklaşımı yansıtır.

Sonuç

Dil bilimsel analizde iki önemli yaklaşım olan biçimci ve işlevselci yaklaşımlar, birçok farklılığa rağmen ortak özellikler de paylaşır. Zira dilin, biçim ve kullanımla birlikte var olan bir sistem olduğu düşünüldüğünde bu sistemin analizine yönelik yaklaşımların bu iki olgudan tamamen bağımsız olabileceği söylenemez. Her ne kadar bazı dil bilimciler ve kuramlar kendilerini belirli bir yaklaşımla nitelese veya bu şekilde nitelenseler de bu meselenin diyalektik bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Bunun diyalektik bir mesele olmasının en temel nedeni ise dil sisteminin bütününden kaynaklanır. Dil ne sadece biçimsel bir sistem ne de biçimin pasif olduğu ve tamamen kullanımın belirleyici bir rol oynadığı bir sistemdir.

Dil sisteminin hem biçim hem de kullanımla var olan bir sistem olduğunu düşünen Sekkâkî, bu düşünceden hareketle *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserini, dilin hem biçimsel hem de kullanımla ilgili konularına ayırmıştır. Bundan dolayı o, biçimsel özellikleriyle ön plana çıkan konuları ele alırken doğal olarak biçimci, aynı şekilde kullanımla ilgili konuları ele alırken ise işlevsel ve pragmatik bir yaklaşım sergilemiştir. Bu çalışmada ulaşılan genel sonuç bu olmakla birlikte çalışmanın başında da ifade edildiği üzere temel problemimiz, Ahmed el-Mütevekkil'in Sekkâkî hakkındaki işlevsel yaklaşımının zayıf olduğu iddiasıydı. Meânî ilmi özelinde Sekkâkî'nin açıklamalarına bakıldığında onun işlevsel ve pragmatik bir yaklaşım sergilediği rahatlıkla söylenebilir. Zira onun yaklaşımının temelinde, dilsel yapının muktezâ-i hâle yani bağlamın ve kullanımın gereğine göre düzenlenmesi yer almaktadır. Bu temel düşünce, Sekkâkî'nin işlevsel yaklaşımının, temelde güçlü olduğunu gösterir. Ancak Mütevekkil'in yaptığı gibi Cürçânî'nin özellikle *Delâilü'l-i'câz* eseriyle kıyaslandığında bu kadar güçlü olduğu söylenemez. Cürçânî'nin, nahiv ve meânî ilmini birbirinden ayırmaması ve dil bilimsel ilişkileri birer işlev olarak görmesi de bunun bir göstergesidir. Öte yandan Sekkâkî, nahiv ve meânî ilimlerini birbirinden ayırarak işlevsel yaklaşımının biraz zayıflamasına yol açmış olabilir. Ancak bu, meânî ilmi özelinde onun biçimciliğe kaydığı anlamına kesinlikle gelmez. Zira temel motivasyonu, sözün muktezâ-i hâle uygunluğunun araştırılması olan meânî ilminde yapı, kullanıma ve dilsel katılımcılara bağlıdır.

Sonuç itibarıyla dil-düşünce ilişkisi, kelime ve cümle yapısı, aruz, kafiye, mantık ve bedî' konularında Sekkâkî'nin biçimci bir yaklaşım sergilemesi; meânî, beyân, yapı-kullanım ilişkisi ve dil ilimleri arasındaki ilişki konularında ise işlevsel ve pragmatik bir yaklaşım sergilemesi, onun salt biçimci veya salt işlevselci bir dilci olmadığını göstermiştir. Yapı-kullanım ilişkisi konusunda işlevsel yaklaşıma sahip olsa da onun bu yaklaşımı Cürçânî kadar güçlü değildir. Son olarak *Miftâh* eserinin belagat ile ilgili kısmıyla şöhret bulması ve bununla Arap dili belagatinde güçlü bir otorite olması dikkate alındığında, burada takip ettiği işlevsel yaklaşım nedeniyle onun dil anlayışının daha çok işlevsel olduğunun söylenmesi yanlış değildir.

Kaynakça

- Aktaş, O. (2023). *Sekkâkî'nin meani anlayışı*. Yurttaş, T. ve Hacıbekiroğlu, A. (Ed.). *Ebu Yakup Sekkâkî'nin gramer ve belagat anlayışı* içinde (ss. 161-194). Ankara: Fecr Yayınları.
- Butler, C. S. (2006). *Functional theories of language*. Brown, K. (Ed.). *Encyclopedia of language & linguistics*. (2. Baskı, ss. 696-704). Oxford: Elsevier.
- Bybee, J. L. (1999). *Usage-based phonology*. Darnell, M., Moravcsik, E., Newmeyer, F., Noonan M. ve Wheatley K. (Ed.), *Functionalism and formalism in linguistics: Volume I: General papers* içinde (ss. 211-242). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Chomsky, N. (2014). *Dilin mimarisi*. (Bayırlı, İ. K. Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

- Chomsky, N. (2015). *Aspects of the theory of syntax* (50th Anniversary Edition). Cambridge: The MIT Press.
- Chomsky, N. (2018). *Dil ve zihin*. (Kocaman, A. Çev.). (3. Baskı). Ankara: BilgeSu.
- Cürcânî, A. (1991). *Esrârü'l-belâga*. Kahire-Cidde: Dârü'l-Medenî.
- Cürcânî, S. Ş. (2009). *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin «el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh» adlı eserinin tahkik ve tahlili edisyon kritik*. Çelik, Y. (Ed.). (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=CWFpD9w-pFpUDVBWaNflg&no=9ovlSsDaqWeal3qpo2khw>)
- Dik, S. C. (1981). *Functional grammar*. Haan, G. J. ve Zonneveld, W. (Ed.). (3. Baskı). Dordrecht: Foris Publications.
- Dik, S. C. (1997). *The theory of functional grammar: Part 1: The structure of the clause*. Hengeveld, K. (Ed.). (2. Baskı). Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Durmuş, İ. (2009). "SEKKÂKÎ, Ebû Ya'kûb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Grice, H. P. (1975). *Logic and conversation*. Cole P. ve Morgan J. L. (Ed.), *Syntax and semantics: Volume 3: Speech acts* içinde (ss. 41-58). New York: Academic Press.
- Hoff-Ginsberg, E. (1999). *Formalism or functionalism?: Evidence from the study of language development*. Darnell, M., Moravcsik, E., Newmeyer, F., Noonan M. ve Wheatley K. (Ed.), *Functionalism and formalism in linguistic: Volume II: Case studies* içinde (ss. 317-340). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martinet, A. (1998). *İşlevsel genel dilbilim*. (Vardar, B. Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Mütevekkil, A. (1989). *Pragmatic functions in functional grammar of Arabic*. (Mackenzie, J. L. Çev.). Dordrecht: Foris Publications.
- Mütevekkil, A. (2010). *el-Lisâniyyâtü'l-vazîfiyye: Medhal nazarî* (2. Baskı). Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd el-Müttahide.
- Newmeyer, F. (1999). *Some remarks on the functionalist-formalist controversy in linguistics*. Darnell, M., Moravcsik, E., Newmeyer, F., Noonan M. ve Wheatley K. (Ed.), *Functionalism and formalism in linguistic: Volume I: General papers* içinde (ss. 469-486). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Nichols, J. (1984). Functional theories of grammar. *Annual Review of Anthropology*, (13), 97-117.
- Sekkâkî, E. Y. (1987). *Miftâhu'l-'ulûm* (2. Baskı). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Smyth, W. (1995). The canonical formulation of 'ilm al-balâghah and al-Sakkâkî's Miftâh al-'ulûm. *Der Islam*, 72 (1), 7-24. Doi: <https://doi.org/10.1515/islam.1995.72.1.7>
- Taşdelen, H. (2015). *Belâgat ilmi ve tarihi*. Güler, İ. (Ed.), *İslâm medeniyetinde dil ilimleri: Tarih ve problemler* içinde (ss. 215-306). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Thomas, M. (2020). *Formalism and functionalism in linguistics: The engineer and the collector*. New York-London: Routledge.
- Yurttaş, T. (2022). Marife gelen müsnedün ileyh ve müsnedin semantik boyutu (Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm adlı eseri bağlamında). *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 8 (1), 461-487. Doi: <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1096159>
- Yurttaş, T. ve Hacıbekiroğlu, A. (Ed.). (2023). *Ebu Yakup Sekkâkî'nin gramer ve belagat anlayışı*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2020). *Felsefî soruşturmalar*. (Barışcan, H. Çev.). (5. Baskı). İstanbul: Metis.